

המאמר מציג את הרקע ההיסטורי ומערכת היחסים שבין היהודים לערבים החל ממלחמת השחרור. וכן מציג נתונים לגבי השאלה כיצד הערבים והיהודים מעריכים את היחסים ביניהם.

זהות ערבית במדינה יהודית ודמוקרטיה מחברת: קרין תמר שפרמן

מבוא

'אנו קוראים [...] לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמור על שלום וליטול חלקם בבנין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה' (**'מגילת העצמאות**, ה' באייר תש"ח, 1 במאי 1948). מילים היסטוריות אלו מעידות על הצהרת הכוונות של המדינה החדשה, מדינת ישראל, לקבל לתוכה את המיעוט הערבי בהיותם אזרחים שווי ערך.

מאותו יום ואילך **הדמוקרטיה הישראלית עומדת במבחן קשה ומתמיד שבו היא נאלצת להתמודד עם שילוב של מיעוט לא יהודי בקרבה** (24% לערך) ועם שאלות מהותיות הנובעות מאילוץ זה, לדוגמה: האם ובאיזו מידה לאפשר למיעוט לא יהודי להיות חלק ממדינה יהודית? מן העבר השני של המתרס ניצבים הערבים תושבי ישראל, זהותם חצויה מכאן ומכאן – יש המגדירים את עצמם פלסטינים, יש המגדירים את עצמם ישראלים, ויש המגדירים את עצמם ערבים ישראלים.

היום, בשנת השישים לקיומה של מדינת ישראל, לאחר תמורות ושינויים רבים, יש לעצור ולבחון את **מערכת היחסים בין יהודים לערבים אזרחי ישראל** – לראות כיצד הערבים מגדירים את עצמם, אם הם אכן מרגישים שווים לתושביה היהודים, ולבדוק מהו טיבה של מערכת היחסים הסבוכה בין שני הצדדים הללו.

רקע היסטורי – עיצוב מערכת היחסים

כדי להבין את אופן התגבשותה של מערכת היחסים בין היהודים לערבים תושבי ישראל ואת זהותם המורכבת של הערבים יש להתחשב בתקופות אשר עיצבו אותה:

•מלחמת השחרור: מלחמה זו נחקקה בזיכרון הקולקטיבי של שני הצדדים באופן שונה מבחינת תוכנה, העובדות ההיסטוריות וסמליה, **ולכל אחד מן הצדדים נרטיב משלו** – מבחינתם של היהודים רוב הפליטים הפלסטינים ברחו מרצונם, ואילו הערבים טוענים שרובם גורשו בכפייה. היום רוב היהודים לומדים שהערבים ברחו, גורשו והונסו כתוצאה ממלחמה, ומעט עדיין חושבים שהם ברחו מרצונם החופשי. נרטיבים שונים אלו עודם נתונים למחלוקת (להרחבה בנושא זה ראו סמוחה, 2001). לאחר חתימת ההסכמים לשביתת נשק נותרו בגבולותיה של ישראל כ-160,000 ערבים אשר מעמדם נשתנה לחלוטין – מרוב בארץ למיעוט במדינה היהודית, ומיעוט זה זכה ליחס של גיס חמישי ונותק כליל מהקהילה הערבית. מציאות זו תרמה הרבה לעיצוב מערכת היחסים המתוחה בין הערבים ליהודים.

•תקופת הממשל הצבאי: בתקופה זו (1949–1966) היו הערבים נתונים לפיקוח הדוק – חופש התנועה וחופש הביטוי שלהם הוגבלו, נמנעה מהם האפשרות לצבור הון, וכך המבנה החברתי-כלכלי נשאר כשהיה. נוסף על כך הממשל הצבאי קיים קשר ישיר עם ראשי החמולות, השבטים והעדות, מתוך התעלמות מזהות לאומית המשותפת לכולם. כך לא היה באפשרותם של הערבים **בישראל להתאחד לקולקטיב**.

•תקופת ההתבססות הכלכלית והגיבוש הפוליטי: עם ביטול הפיקוח וההגבלות של הממשל הצבאי (1967) החל תהליך מודרניזציה מואץ, והוא הביא לעלייה ברמת החינוך במוסדות הערביים, לרכישת השפה העברית ולאיימוץ חלק מסגנון החיים של קבוצת הרוב, היהודים.

תוצאה נוספת של תהליך המודרניזציה היא הפוליטיזציה של החברה הערבית בישראל – ממנהיגות מסורתית של מוח'תארים חל מעבר למנהיגות ארצית אותנטית עם תודעה פוליטית חזקה. סדר היום הפוליטי של האוכלוסייה הערבית בישראל הלך והתגבש וכלל דרישה לשוויון בתקצוב ממשלתי, לצמצום הפערים החברתיים-כלכליים בינה לבין הרוב היהודי והתנגדות להפקעת הקרקעות. ביטוי לכך ניתן באירועי יום האדמה הראשון, ב-30 במרץ 1976, במחאה על החלטת הממשלה להפקיע קרקעות באזור סח'נין.

תודעה פוליטית זו באה לידי ביטוי גם **בשינוי בדפוסי ההצבעה** – מעבר מתמיכה במפלגות הלויין של מפא"י לתמיכה במפלגה הקומוניסטית, ולימים במפלגות לאומיות-ערביות דוגמת אלבלד ורע"ם.

גיבוש זהות ערבית-פלסטינית: ב-24 ביוני 1987 החליטה המנהיגות הערבית בישראל, שהייתה מעוגנת במסגרת ועדת המעקב העליונה של האוכלוסייה הערבית, על שביתה כללית תחת הכותרת 'יום השוויון'. עניינה של שביתה שקטה זו היה מעמדם של הערבים בהיותם אזרחים במדינת ישראל וכללה דרישות בנוגע לשוויון בתחומי חינוך, בינוי, תקציבים, שירותי בריאות ורווחה. עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה הכריזה המנהיגות הערבית על שביתה כללית שנייה תחת הכותרת 'יום השלום', במחאה על ניסיונות הצבא לדכא בכוח את ההתקוממות ולאות הזדהות עם הדרישות שהעלו הפלסטינים תושבי השטחים.

ישנה גם השפעה רבה לאינתיפאדת אלאקצה ול'מהומות אוקטובר' אשר התלוו לה, אז פתחו הערבים אזרחי ישראל בסדרת מחאות אלימות אשר כללו הפגנות סוערות, חסימת כבישים ראשיים וזריקת אבנים, והמהומות נמשכו שלושה ימים. ועדת אור, אשר מונתה לחקור את האירועים ותוצאותיהם החמורות הצביעה על סיבות אחדות לפריצתם, בהן הפליה, קיפוח ומצוקה של ערביי ישראל לאורך השנים, וכן הקצנה דתית והקצנה פוליטית אשר באה לידי ביטוי בהזדהות עם המאבק הפלסטיני. מאז אמנם נרגעו הרוחות, אולם אין ספק שזיכרון המאורעות הללו, כמו גם המשקעים שהותירו, לא יימחו במהרה.

מערכת יחסים של רוב-מיעוט

לפי סמוחה (סמוחה, 2001) **שישה גורמים מרכזיים משפיעים על מתכונת היחסים בין ערבים ליהודים במדינת ישראל:**

1. **הדומוינטיות הכוללנית של הרוב היהודי.** היהודים הם אשר בנו את החברה הישראלית על פי תפיסתם ובהתאם לצורכיהם, ואילו המיעוט הערבי הצטרף לחברה כמיעוט מובס. בהתאם לכך הערבים נחותים מבחינת חלוקת הכוח והמשאבים ובקביעת כללי המשחק.

2. **הזיקה לעם הפלסטיני ולאומה הערבית.** הערבים אזרחי ישראל, במוצאם, בשפתם, בתרבותם ובתודעתם הלאומית-היסטורית היו פלסטינים עד לשנת 1948. אי לכך הם חשים נאמנות ללאומיות הערבית פלסטינית, ורבים מהם עודם רואים את גורלם שלהם שזור עם גורל העם הפלסטיני.

3. **דת האסלאם.** רבים מן המוסלמים בישראל מושפעים מן ההתעוררות האסלאמית באופן אשר משפיע לא רק על אורח חייהם הדתי אלא גם על תפיסתם את המדינה ועל עמדותיהם כלפי הרוב היהודי. שינוי זה בתפיסה בא לידי ביטוי, בין השאר, בהקמתן של מפלגות ערביות מוסלמיות.

4. **ביטחון המדינה.** בשל זיקתו של המיעוט הערבי לעם הפלסטיני, הוא נחשד בעיני רבים באי-נאמנות, ויש אף הרואים בו אויב של מדינת ישראל. בשל כך מוטלות עליו הגבלות, במטרה להחליש את האיום שהוא מייצג.

5. **מדינת ישראל בהיותה מדינה יהודית ודמוקרטית.** הציונות, אשר קובעת את אופייה של מדינת ישראל – מדינה יהודית ודמוקרטית – מצהירה שמדינת ישראל היא 'מדינתו של העם היהודי'; השפה השלטת בה היא עברית, ומוסדותיה וחוקיה יהודיים, דוגמת חוק השבות, אשר מקנה זכות שיבה ליהודים ומונע את זכות השיבה מן הפלסטינים (כן יש לציין את סעיף 'איחוד משפחות' אשר נחקק בשנת 2003 ומונע איחוד משפחות בין אזרחים ישראלים לפלסטינים).

6. **דמוקרטיה.** מדינת ישראל מחויבת למשטר דמוקרטי לכל אזרחיה, ומתוקף מחויבות זו המדינה מעניקה לאזרחיה הערבים, שהם מיעוט דתי, לשוני ותרבותי, זכויות פרט וזכויות קיבוציות מסוימות.

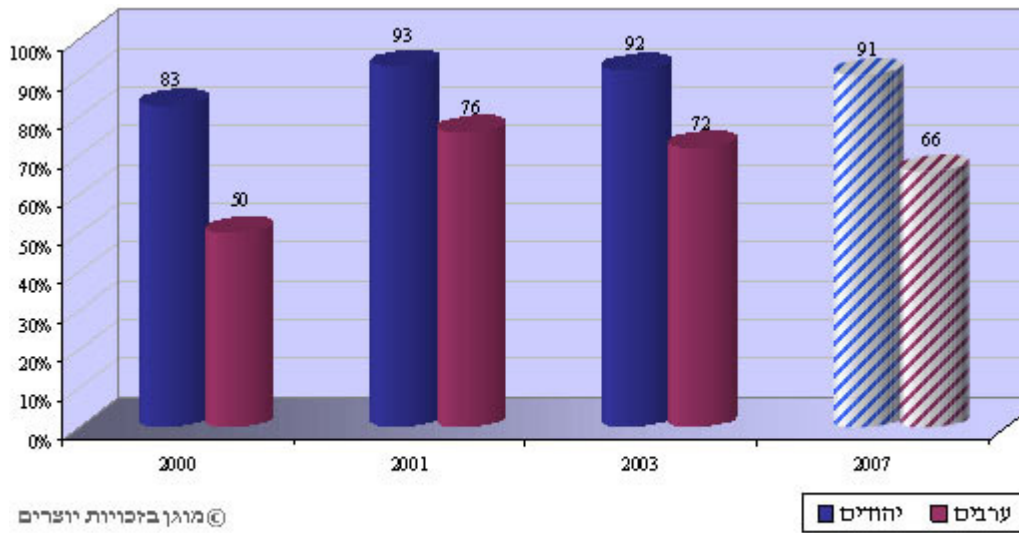
גורמים מהותיים אלו מעצבים את מערכת היחסים בין יהודים לערבים בישראל. **ברשימת הגורמים, הגורם הדמוקרטי הוא היחיד התורם לקירוב בין שני הצדדים** – שאר הגורמים מרחיקים אותם האחד מן השני.

כיצד הערבים והיהודים מעריכים את היחסים ביניהם ?

נתוני מדד הדמוקרטיה מראים שבאופן עקיב מערכת היחסים בין ערבים ליהודים אינה טובה בעיניהם של שתי הקבוצות, ואפשר לראות זאת בתרשים 1 להלן. הדפוס היציב שמסתמן הוא שהיהודים, קבוצת הרוב בחברה הישראלית, מעריכים את היחסים כבעייתיים בשיעור גבוה בהרבה משיעור הערבים שהחזיקו בדעה זו: בשנת 2000 השיבו 83% מהיהודים שהיחסים אינם טובים, לעומת 50% מהנשאלים הערבים. לאחר פרוץ מהומות אוקטובר 2000 נרשמה עלייה בשני הצדדים בשיעור המגדירים את היחסים לא טובים (93% בקרב היהודים ו-76% בקרב הערבים). השיעורים נותרו דומים בשנת 2003, אולם בסקר הדמוקרטיה 2007 נרשמה ירידה בתפיסה זו בקרב ערביי ישראל, ושיעור המשיבים היה 66%. ייתכן שהיהודים מעריכים את המצב בין הקבוצות גרוע יותר בגלל חשדנות של הציבור היהודי כלפי הציבור הערבי ותפיסתו בעיני חלק מהם כלא נאמן; בשל אי-היכרות של הציבור

היהודי עם הציבור הערבי, מרבית המידע שלו בעניין מתבסס על הדיווחים באמצעי התקשורת, ואולם שם לרוב מוצגים הפנים השליליים – הצרות והחיכוכים בין אנשים ובין מגזרים; כמו כן המגזר הערבי מוצג בתקשורת בצורה שלילית במיוחד, ולעומת זאת המגזר היהודי זוכה לייצוג חיובי בהרבה ומופיע בתקשורת כנאור והומני. כן ייתכן שהדבר נובע מסטראוטיפים שהחברה היהודית בישראל מייחסת לערבים: כנוטים להתנהגות אלימה (טענה שהסכימו עמה 75% מנשאלים סקר מדד הדמוקרטיה 2007) או כלא מסוגלים להגיע לרמת ההתפתחות התרבותית של היהודים (טענה שעמה הסכימו 55% מהנשאלים היהודים). הקצנת הדימויים של הערבים בישראל בתקשורת והדגשת ההיבטים הקשים והמכוערים ביחסים בין שני המגזרים מובילה להערכה בקרב היהודים שהיחסים בין שתי הקבוצות אינם טובים.

תרשים 1
תבנית היחסים בין ערבים ליהודים על פי לאום, 2007-2000
 (לא טובים או לא טובים כלל; באחוזים)

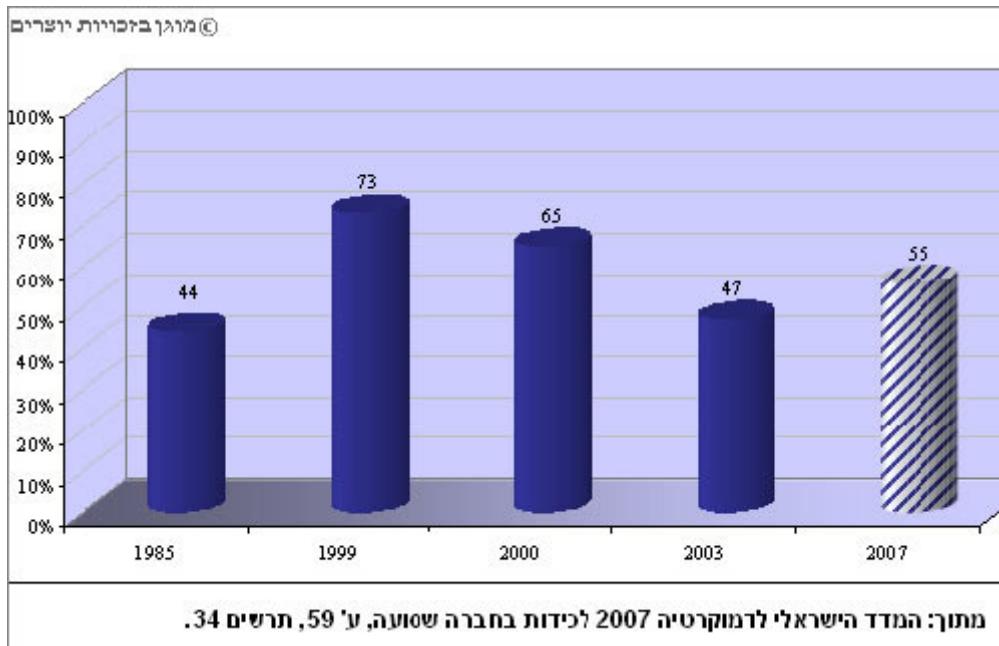

מתוך: מדד הדמוקרטיה 2007 לכידות בחברה שסועה, ע' 57, תרשים 32.

פרדוקס מעניין עולה כאשר דנים בדעות הציבור על האי-שוויון והאפליה שהערבים בישראל סובלים מהם: בעוד שיעור נמוך מהציבור הערבי מגדיר את היחסים בין הקבוצות לא טובים, בהשוואה לשיעור היהודים, הרי 80% מהציבור הערבי מסכים עם הקביעה שהם מקופחים בהשוואה ליהודים. ואילו בציבור היהודי המצב הפוך: שיעור גבוה הגדיר את היחסים לא טובים, אך רק 55% הסכימו עם הטענה בדבר קיפוח הערבים בהשוואה ליהודים.

אשר לשאלת כינונו של שוויון זכויות מלא בין שתי הקבוצות, 56% מן הנשאלים בציבור היהודי הביעו תמיכה או תמיכה רבה (להלן תרשים 2). זוהי עלייה מתונה בהשוואה לסקר הדמוקרטיה 2003, אז 47% מהיהודים תמכו בשוויון זכויות מלא בין שתי הקבוצות, אולם בהשוואה לנתוני 1999 ו-2000 (73% ו-65% בהתאמה) שיעור התומכים נמוך. לא רק זאת, אלא שכ-50% מהיהודים רואים בציונה היהודי והציוני של המדינה את ההצדקה להגבלת זכויותיהם של הערבים בישראל.

תרשים 2
תמיכה בשוויון למיעוט הערבי 1985-2007
'קיום שוויון זכויות מלא בין יהודים לערבים אזרחי המדינה'
 תומכים ותומכים מאוד (מדגם בקרב יהודים בלבד; באחוזים)

נתונים פרדוקסליים במיוחד אפשר למצוא בתשובותיהם של הערבים בנוגע למידת הדמוקרטיה של ישראל. מחד גיסא, **רבע מהם מבטאים עמדות אנטי-דמוקרטיות בנוגע לעצמם** – 24% מהם השיבו כי הם מתנגדים ומתנגדים מאוד לצירוף מפלגות ערביות לממשלה, כולל שרים ערבים, ו-22% השיבו כי הם מתנגדים ומתנגדים מאוד לקיום שוויון זכויות מלא בין יהודים לערבים אזרחי המדינה. במילים אחרות, כמעט רבע מהערבים דוחים את הרעיון של השתתפות הערבים כאזרחים שווים זכויות בהווה הדמוקרטית בישראל. ייתכן שהדבר נובע משלילה של הלגיטימיות של מדינת ישראל ומכאן חוסר הרצון להיות שותפים מלאים בזכויות. עמדה זו עשויה להיות קשורה לעמדה שכל עוד מדינת ישראל נתפסת בעיניהם כמדינה המדכאת את העם הפלסטיני הם אינם רוצים להיות שותפים לה. ההתנגדות ל**שוויון זכויות** עשויה להיות קשורה גם לחשש משיווי החובות, שעשוי לכלול גם את הדרישה להתגייס לצה"ל או לשירות לאומי.

מאידך גיסא, **שיעור גבוה מהציבור הערבי קובל על מוגבלותה של הדמוקרטיה הישראלית** 31% מהמשיבים הערבים טענו כי בישראל חופש הביטוי מועט בהשוואה למדינות אחרות, לעומת 19% שטענו כך בקרב המשיבים היהודים, וכמעט מחצית מהנשאלים הערבים (46%) השיבו כי בישראל יש שמירה על **זכויות האדם** פחות מבמדינות אחרות, לעומת 34% מהמשיבים היהודים. אשר לעמדתם בנוגע למצבה של מדינת ישראל, 64% מהנשאלים הערבים השיבו כי הם משוכנעים ברצונם לחיות בארץ בטווח הרחוק, שיעור זהה לשיעור המשיבים היהודים, ו-74% מהם השיבו כי הם מודאגים ומודאגים מאוד ממצבה של מדינת ישראל.

זרות ערבית בישראל

בזהותם של הערבים תושבי ישראל אפשר להצביע על **שני רכיבים מרכזיים: הרכיב האזרחי, אשר נובע מעצם המעמד של הערבים בהיותם 'אזרחי מדינת ישראל', והרכיב הלאומי הוא פועל יוצא של שיוכם הלאומי של הערבים בישראל לעולם הערבי ולעם הפלסטיני**. אשר לשאלת הקשרים בין רכיבי הזהות הללו, ישנה גישה הרואה בחיזוקה של הזהות הלאומית הקלשה של הזהות האזרחית, ולעומתה יש גישה הגורסת שאף שישנו קונפליקט בין שני הרכיבים הללו, האחד אינו סותר בהכרח את הרכיב השני.

הממצאים מסקר מדד הדמוקרטיה 2007 מעלים נתונים מעניינים בנוגע לזיקה של הערבים למדינת ישראל ולזהותם הישראלית **31% מהערבים תושבי ישראל השיבו כי הם די גאים וגאים מאוד בהיותם ישראלים** (בהשוואה ל-85% מהמשיבים היהודים, ו) **34%-מהנשאלים הערבים השיבו כי הם מרגישים את עצמם חלק ממדינת ישראל ובעיניה רבה במידה רבה ומאוד**, לעומת 64% מהיהודים אשר השיבו כך. מכאן שרק שליש מהערבים רואים בעצמם חלק ממדינת ישראל, ושיעור דומה מאמצים את הישראליות ורואים בה חלק מזהותם, שכן הזהות הערבית היא זהות מורכבת, אשר נעה בין הרצון לבדלנות (הרכיב הלאומי) לבין ההזדהות עם מדינת ישראל (הרכיב האזרחי).

סיכוי לעתיד ?

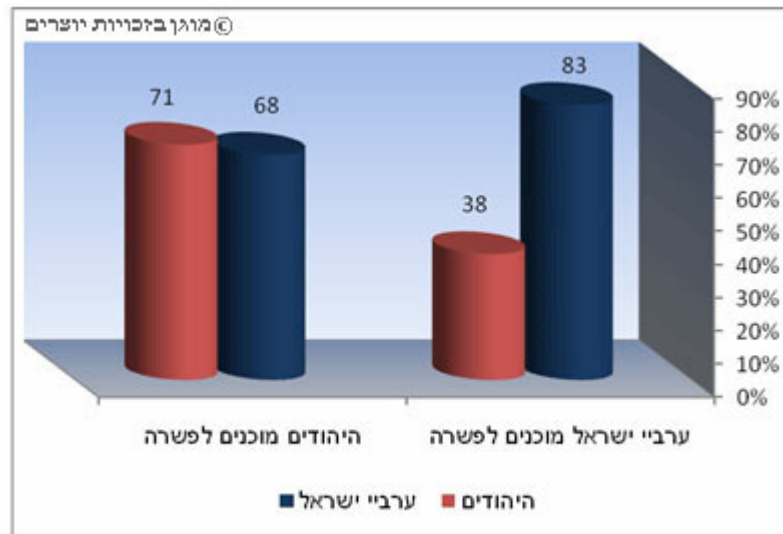
בהתחשב ביחסי הרוב-מיעוט בין היהודים לערבים בישראל, ובהתחשב בזהותם המורכבת של הערבים, עולה השאלה: האם היהודים והערבים יצליחו לכוון מערכת יחסים באופן אשר יאפשר להם לחיות יחדיו ויהא מוסכם על כולם?

בעניין הערכת הנכונות של היהודים לפשרה עם הערבים בנושאים חשובים עולה נתון דומה בתשובותיהם של היהודים והערבים (71% ו-68%, בהתאמה, מעריכים שהיהודים נכונים להתפשר). אולם בעניין הערכת הנכונות לפשרה בקרב הערבים ההערכות שונות מאוד זו מזו 83% מהערבים תושבי ישראל מאמינים כי הם מוכנים לפשרה, ואילו רק 38% מהמשיבים היהודים מאמינים כי הערבים בישראל מוכנים להתפשר על הנושאים החשובים ולהגיע להסכמה) ראו להלן תרשים 3.

תרשים 3

'באיזו מידה לדעתך אנשי הקבוצה מוכנים לפשרה בנושאים החשובים להם כדי להגיע לבסיס מוסכם שיאפשר לכולם לחיות כאן ביחד?'

במידה רבה ובמידה מסוימת (באחוזים)
עמ' 274, תרשים 47

מנוח: מדד הדמוקרטיה 2007 לכידות בחברה שסועה

הפער הגדול בתשובותיהם של הערבים מול היהודים מצביע פעם נוספת על המחסור בהיכרות מעמיקה בין הציבור היהודי לציבור הערבי ועל היעדר התקשורת ביניהם, ונתק זה מחזק את הסטראוטיפים ואת דימויים הקיצוני של ערביי ישראל בעיני הציבור היהודי.

מערכת היחסים בין היהודים לערבים בישראל סבוכה ומסועפת – הערבים מבקשים להגדיר את זהותם הקולקטיבית במסגרת מדינת ישראל, אשר מוגדרת מדינה יהודית דמוקרטית, ובה בעת הם נאבקים על זכותם להשתלב בה באופן שווה.

• קישור למאמר במקורו בכתב העת פנים

מקורות

- אלחאג', מאג'ד, 2000. 'זהות ואוריינטציה בקרב הערבים בישראל: מצב של פריפריה כפולה', בתוך: רות גביזון ודפנה הקר (עורכות), השסע היהודי-ערבי בישראל: מקראה, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה: 13-34.
- אריאן, אשר, ניר אטמור, ויעל הדר, 2007. מדד הדמוקרטיה הישראלית 2007: לכידות בחברה שסועה, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- גביזון, רות, 2000. 'מדינה יהודית ודמוקרטית?', בתוך: רות גביזון ודפנה הקר (עורכות), השסע היהודי-ערבי בישראל: מקראה, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה: 71-86.
- גביזון, רות, ועסאם אבו-ריא, 1999. השסע היהודי-ערבי בישראל: מאפיינים ואתגרים, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- גיא, כרמית, 2008. 'התקשורת מודיעה בתדהמה', אתר העין השביעית.
- גרבי, איריס, וגל לוי, 2000. השסע החברתי-כלכלי בישראל, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- הרוביץ, דן, ומשה ליסק, 1990. מצוקות באוטופיה: ישראל – חברה בעומס יתר, תל אביב: עם עובד.

- סמוחה, סמי, 1993. 'שסעים מעמדיים, עדתיים ולאומיים ודמוקרטיה בישראל', בתוך: אורי רם (עורך), (החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, תל אביב: ברירות: 202–172 .
- סמוחה, סמי, 2001. 'יחסי ערבים-יהודים בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית', בתוך: אפרים יער וזאב שביט (עורכים), **מגמות בחברה הישראלית**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה: 365–231 .
- פרס, יוחנן, ואליעזר בן-רפאל, 2006. **קירבה ומריבה: שסעים בחברה הישראלית**, תל אביב: עם עובד .
- **דוח ועדת החקירה הממלכתית לביורור התנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים באוקטובר** (2000 ועדת אור)
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **ישראל: דו"ח חברתי לשנים 1990–2003**. ירושלים, דצמבר 2005
- אתר הכנסת, **מגילת העצמאות**

ביבליוגרפיה:

זהות ערבית במדינה יהודית ודמוקרטית	כותר:
שפרמן, קרין תמר	מחברת:
2008 גליון 58 ,	תאריך:
פרלמנט	שם כתב העת:
המכון הישראלי לדמוקרטיה	הוצאה לאור:
1. עורכת: ד"ר דנה בלאנדר (החל משנת. 2006)	הערות: